

MIROSLAV KRLEŽA
(Pályakép-vázlat)
(Az író nyolcvanadik születésnapjára)

DR. LŐKÖS ISTVÁN

(Közlésre érkezett: 1973. december 15.)

Miroslav Krleža 1893. július 7-én született Zágrábban. A városi adófelügyelő gyermekét ez a különös, a feudalizmus örökségét még görcsösen őrző, de már a polgári prosperitás jegyeivel is színeződő, s ugyanakkor provincializmussal is terhes város formálta gondolkodó, az irodalomért, sőt a színházért is rajongó ifjúvá. Zágrábi gyermekkorának élményei máig visszatérő motívumok rendkívül széles skálájú életművében. Legdöntőbb élmény a barokk város atmoszférája, aztán a Varazsdról Zágrábba költözött nagymamának, Tereza Goričanecnek népnyelvet és kaj-horvát barokk nyelviséget őrző dialektusa, s az iskolában, s az utcán hallott, horvát és német kifejezéseket vegyítő zágrábi köznyelv. S természetesen a századforduló horvát politikai megmozdulásainak egynemelyike: merényletek a Khuen-i korszak magyarón urai, s a zágrábi pályaudvar ellen, ahol a nemzeti érzéseket felkavaró magyar nyelvű feliratoskat erőszakkal rakták fel. A zágrábi iskolai évek idején találkozik az akkor modernizálódó horvát irodalommal is, Kranjčević és Vladimir Nazor művei tettek rá nagy hatást.

1908 őszén Pécsre került az ott működő és hosszabb ideje zágrábi és más horvát vidékekről származó növendékeket is befogadó honvéd hadapródiskolába. Itt tanult meg magyarul, itt találkozott a magyar irodalom klasszikusaival, itt kezdte olvasni Ibsent és Arcibasevet s itt szívtá magába először a századelő Magyarországn dító dzsentroid életforma élményét is, melynek avatott és kritikus ábrázolójává lett íróvá érése után. A legdöntőbb hatás persze a Petőfié; maga vallotta: *A farkasok dala* volt „az első mély serkentés, amelynek hatására írni kezdtem.” Azt is leírta egyszer: Petőfi negyvennyolcas eposza, *Az apostol* lett ekkoriban egyik alapvető szellemi tápláléka, negyvennyolcasságának, Bécs- és Habsburg-ellenességének egyik alapköve. Le is fordította anyanyelvére, s amikor 1911-ben átlépett a pesti Ludoviceum kapuján, lélekben már eltépte magában azokat a szálakat, „melyek Ausztriához és az osztrák tisztí kardbojthoz” fűzték.

Negyvennyolcasság és írói becsvágy, Petőfi lirájának példaadása és Habsburg-ellenesség — olyan momentumok mind, melyek szükségkép-

pen tették fogékonnyá a Pestre kerülő horvát nemzetiségű fiatalembert (1911-ben iratkozott be a Ludovikára) a magyar társadalom progresszív törekvései iránt is. Jászi Oszkár polgári radikalizmusával, s a Galilei Kör munkájával ismerkedik; átéli az 1912-es nagy tömegmegmozdulás véres eseményeit; aztán úgy dönt: távozik a Habsburg-birodalom eme előkelő, a zágrábi „Brlic- vagy Meixner-féle közpolgárok úgynevezett felsővárosi társadalmának khueni, háború előtti nyomorúságos értelmű eszményképének” számító nevelőintézetből. A császári ösztöndíjat élvező eminens diákot ekkor már a Balkánon zajló háborús események, s a délszláv egyesülési törekvések érdekelték. 1913 koranyarán megszökik az intézetből és Párizson, Velencén, majd Szalonikin át, „a második Balkán-háború előestéjén” érkezik a harcmezőkre, hogy mint önkéntes, a szerb hadseregbe jelentkezzen. Sikertelenül, mert osztrák spionnak nézik, s csak egy jószándékú őrnagynak köszönhetette, hogy megmenekült, de kitoloncolták Szerbiából. Zimonymál az osztrák—magyar határőrség le is tartóztatta nyomban, s csak 1913 őszén térhetett haza Zágrábba.

A hazatérés voltaképpen az életpálya első szakaszának lezárása. Ot-esztendő magyarországi tartózkodás élményköre van tarsolyában, mely a pályakezdő, a beérkező és az írói világot kiteljesedésig vivő Krleža tán legérdekesebb, legkülönösebb szellemi kincse. Nemrég közölt naplójában olvassuk: „Hányszor, de hányszor álmodtam már és szólaltam meg magyarul. Mennyi félelem és bizonytalanság, mennyi megaláztatás, mert mindaz, ami 1918-ig történt, a többé-kevésbé mégis gyarmati gyötrelmem és megaláztatás egész kálváriája volt. S mégis lám, »soha, egyetlen horvát sort sem írtál le olyan melegen, mint amikor a magyarokról szóltál«, vetette szememre Vlado Čerina, amikor a Nova Evropában egyik magyar variációmát megjelentettem (1922).” E vallomáson túl Krleža-írások egész sora is dokumentálja persze magyarországi élményeinek döntő voltát.

Regényeit, novelláit lapozva is magyar motívumok egész légiójára lelünk: pécsi és pesti diákkorának öt esztendejéből való élményei olyan remek novellák életanyagává lesznek műhelyében, mint a *Temetés Terézvárott* és a *Krizsovec Iván* című elbeszélések. Nem progresszív hősöket, hanem egy letűnő világ amorális, karrierista, máskor degenerált „sibereivel”, „parvenüivel”, „hamiskártyásaival”, „korteseivel”, de a gyűlöletes emlékű monarchia hajótöröttjeivel is. A színtér nemegyszer a „Dráva kékes ködbe vont” ezüstös csikja mögötti táj, ahol „a magyar utakat vastag por borítja”, „a rekkenő hőségben törpe délibáb lebeg” „a kéklő szőlőskertek fölött”, még távolabb pedig egy álmos „dél-magyarországi”, jellegzetesen „pannon vidéki város” fekszik, benne „huszárgarnizon” „tishti pavilonnal”, „jegenye- és gesztenyefákkal”, „orgonabokrokkal” és „jázminokkal”, „sárga-fehér tulipános körönddel”, melynek közepén „I. Ferenc József őfelsége mellszobra áll... a Viribus Unitis Deák-féle magyar változatú idézetével: »Bizalmam az ősi erényben«...”

Ez az írói alapállás több írását is meghatározza, a *Horvát hadisten* novelláit éppúgy, mint a Kelet-Közép-Európa hatalmas pannójának tekinthető *Zászlók* c. regényt, mely egyfelől az egykori monarchia élmény-

anyagának foglalata, másfelől meg nagy igényű kelet-közép-európai szintézisregény is, a trieszti Italo Svevo, a román Rebreanu, a cseh Hašek, s az osztrák Musil monarchia-regényeinek rokona. Magyar vonatkozásokban gazdag mű ez is, a történés színhelye Zágráb és Bécs mellett első-sorban Budapest, s hősei jórésze is magyar. A társadalmi körkép, melyet e nagy regényben Krleža felrajzol, egyetemes érvényű, a kelet-közép-európai népek mindegyikének tanulságos, így a magyarságnak is, hisz — Méliusz Józseffel szólva — „történelmi önvizsgálatra kényszerít, vallo-mástételre, állásfoglalásra a bukott magyar államkoncepcióval szemben, nemcsak Tisza István és a magyar uralkodórét, de polgársága, az egész magyar adminisztráció ellen, aminek eszmemaradványai hiába tagadnánk, a tudattalan hajszalcsövein máig átszorognak.”

A k. u. k. tisztnövendékek uniformisától megszabadult Krleža 1913 őszétől minden idejét az írásnak szenteli. Első írása, egy életrajzi töredék, 1914-ben jelenik meg *Fragmenti* címmel, ugyanebben az évben közli a századelő jeles horvát kritikusának, Milan Marjanovičnak lapja, a *Književne novosti* első, Jézusról szóló *Legendáját* is, melyet Krleža „első drámai korszakának” nyitányaként tart számon a kritika, s melyet sorrendben az alábbi „legendák” követtek 1916-ig: *Maskerata*, *Salome*, *Kraljevo*. Valamennyi expresszionista fogantatású, némelyik Renan, Wilde, Schopenhauer, Nietzsche és Kant impulzusait mutató színpadi költemény. Közülük a *Kraljevoban* (Szent István napi búcsú) már a monarchia valóságát kritizáló, a cs. és kir. birodalom problémáira figyelő Krleža mutatkozik be.

Írói pályájának újabb fontos fordulója volt az 1917-es esztendő. Ekkor jelent meg a háborús élményekből fakadt, s a háború elleni tiltakozásnak szánt remek elbeszélése a *Horvát rapszódia*, melynek megírását (saját vallomása szerint) Friedrich Adlernak Stürgkh osztrák miniszterelnök elleni merénylete is inspirálta. Ugyancsak ebben az évben, 1917 nyarán, érlelődik meg benne az elhatározás: csatlakozik a szocialista mozgalomhoz.

Szemléletét ekkor már mindinkább a marxi eszmék alakítják, s hamarosan megfogalmazódik benne — Lenin tanításainak megismerése nyomán — az alábbi tétel is (1917-ben): „A nemzetközi politikát... a proletariátus érdekében kell csinálni! Erre tanított bennünket Marx. Erre tanít minket ma Lenin.”

Ez az alapállás már voltaképpen a vitatkozás álláspontja volt: a horvát szociáldemokrata mozgalom akkori reformista vezetőjével, Vitomir Korać-tyal polemizálva fogalmazta meg fenti nézetét. Mint a horvát szociáldemokrata sajtó publicistája az egykorú magyar társadalmi jelenségek kommentálására-elemzésére is vállalkozik — érdekes, sőt meglepően találó képet rajzolva például a magyar választójogi reformért folytatott harcról, ebben a magyar munkásosztálynak jutó szerepről, s éleslátású cikkeket közölve a magyar polgári demokratikus forradalommal kapcsolatos kérdésekről, Ady és a magyar forradalmi mozgalom viszonyáról stb., hogy aztán 1920-ban már a magyar proletárhatalom iránti rokonszenvét, s a fehérterror elleni tiltakozását is kifejezésre juttassa egy zágrábi munkásgyűlésen. S mindez voltaképpen a szocializmus eszméi-

nek igazát vállaló szépíró, lapszerkesztő és publicista Krleža munkájának szerves alkotóeleme lesz, hisz 1919-ben már *Plamen* címmel szocialista folyóiratot szerkeszt, munkásgyűléseken vállal szónoki szerepet, a húszas évek elején pedig jeles drámában vonja meg a kelet-közép-európai forradalmak mérlegét (*Golgota*, magyarul *Kálvária* címmel jelent meg) — érdekes szépírói kritikáját adva a szociáldemokrácia oppor-tunista szárnyának.

Az 1917—22 közötti évek magyar vonatkozásokban rendkívül gazdag Krleža-írásai közül különösen figyelemre méltó a zágrábi *Novo društvo* c. szocialista folyóiratban *Hungaricus* álnévvel közölt, *Harc a magyar választójogi reformért* (Borba za madžarsku izbornu reformu) c. tanulmány. Benne a magyar választójogi harc történetét foglalja össze Krleža, meglepő tájékozottsággal (az akkori időkhöz képest), széles körű tárgyismerettel. Már tud az Általános munkásegylet 1868 tavaszán megfogalmazott harci programjáról, melyben ott szerepelt a választójog; tüzetesebben tárgyalja a Fejérváry-féle „darabont kormány” és az SZDP közötti megbeszéléseket, ahol Bokányi vezette a szociáldemokrata küldöttséget; szól az 1906 tavaszán hatalomra került — Krleža szavait idézzük — „reakciós, sovíniszta, imperialista magyar opposzió”, a Wekerle—Andrássy—Kossuth-kormány választójogot elodázó lépéséről, majd az 1907-es Andrássy-féle „szemfényvesztő reformról”, melyet a munkásság követeléseire nyomán volt kénytelen a miniszter előterjeszteni, de amely nem volt egyéb — megint Krležát idézzük —, mint a választójog „nyomorúságos karikatúrája”, s amelyet „rendkívül szenvedélyes és heves politikai harc követett”, majd 1912. május 23-nak véres eseményei, ahol a magyar munkásság forradalmi erejéről már meggyőződhetett az úri Magyarország. Krleža — aki az események idején még pesti ludovikás — személyes élményei nyomán számolhatott be a pesti tüntetés eseményeiről: „Ki ne emlékezne azokra a viharos és szenzációs napokra, amikor a magyar főváros egy ostromlott vár képét mutatta: az utcákon katonai egységek táboroznak, egész nap lovas századok dübörögnek, tüzérütegek, tábortüzek, géppuskák, csillogó sisakok, bajonettek és kardok mindenütt.” A „felborított” és „barikádokká emelt villamosok” mögött „munkásvér ömlött a pesti utcán” és sajnos — írja tovább — az általános és titkos választójog bevezetése mégis elmaradt. 1912 decemberében a Lukács-kormány törvényjavaslata csak „egy... reakciós, sötét és szánalmas választójogi reformot” tartalmazott.

A kérdés újra a nemzetközi munkásmozgalom, nevezetesen az orosz munkásság forradalmi megmozdulásai nyomán került napirendre, a „hosszú-hosszú ideig szunnyadt választójogi reform ügyéről” „a petrográdi vörös napok fújták le a szürke hivatali port”, a magyar munkásság az orosz példa nyomán lépett fel újra követelésével. Ezek a passzusok már 1918 forradalmasodó napjairól szólnak, azokról az időkről, amikor még egyszer utoljára — a polgári forradalmat és a proletárdiktatúrát megelőzően — sikerült a választójogi reformért sztrájkoló magyar munkásságot féken tartania az uralkodó osztálynak.

E *Novo društvo*-beli tanulmányt egész sor magyar tárgyú publicisztikai írás követi 1918 és 1922 között. Foglalkozik bennük „a magyar reál-

politika bukásával”, elemzi a magyar—délszláv viszony alakulását, majd a magyar integritás kérdésével foglalkozik, egy írásban pedig — *A magyar forradalmi sajtó* volt a címe — azt fogalmazta meg: mit jelentett a magyarság történetében, hogy a Parlament épületén — amelyben „egy évtizeden át a fekete ezredes és miniszterelnök, gróf Tisza basáskodott” — a köztársaság kikiáltását követően „vörös zászló leng”. A sokszázados szenvedés „felgyülemlett hullámai — írja — leromboltak minden akadályt, szétzúzták” a régi világ „minden bástyáját, s a köztársaság utáni mámoros vágyakozás megsemmisítette azt a parlamentet, amely oly hosszú időn át a habsburgi—Ferenc József-i börtönök és akasztófák bűzét árasztotta.”

Rendkívüli politikai tisztánlátásra és tájékozottságra vallanak e cikk további részletei is. Méltatja a Habsburg-dinasztiától való elszakadás tényét s jelentőségét, majd az egykorú magyar sajtó forradalomról szóló tudósításaival, kommentárjaival kapcsolatos fenntartásait fogalmazza meg. Mint a forradalmat megelőző idők magyar társadalmi viszonyainak, a politikai erők és ellenerők küzdelmének útvesztőiben járatos publicista, s már a szocializmus eszméit magáénak valló író érthető elégedetlenséggel szól a magyar sajtó pálfordulásáról. „Bámulatba ejt bennünket — írja — a klérus, az arisztokrácia és a bankárok sajtójának hangja. Ezek, a Dráván túli, mindenképpen veszélyes és sötét elemek, melyek oly nagy-szerűen tudtak a kényelmes dualista rendszerhez simulni, ma... radikálisabbak a radikálisoknál. Mintha semmiféle történelmi büntetést nem követtek volna el a sajtót finanszírozó urak, mintha a magyar oligarchia mindig csak egyetlen célért küzdött volna: megszabadulni a Habsburgoktól. Ez a reakciós sajtó ma lelkesen ujjong és a köztársaságot glorifikálja...” Jogos fenntartások és jogos kritika volt. A forradalom vívmányaiért aggódó Krleža szavait számtalan egykorú hazai, magyarországi adat támaszthatja alá, Károlyi Mihály és Ady Endre például a Krležáéval egybehangzó módon fejti ki az uralkodórétegek által szubvencionált reakciós magyar sajtónak a forradalom első napjaiban színeváltozásával kapcsolatos véleményét. Károlyi Mihály pl. azt írja le visszemlékezéseiben, hogy amikor „a forradalom utáni első napokban a Nemzeti Kaszinóban megjelent... , tolongott felé... az egész grófi társaság” és valamenyny kezét akart vele szorítani.

Krleža egész csokorra való példát gyűjt egybe ebből a sajtóból, figyelmeztetve: milyen momentumok alapján tartotta veszélyesnek ezt az említett színeváltozást. „Tisza egykori sajtóorgánuma, *Az Újság* — írja — Hock Jánoshoz, Károlyi pártjának egyik vezetőjéhez ír dythirambust és azt állítja, hogy a forradalom azoknak a magyar hősöknek véréből született meg, akik négy éven át ontották vérüket a szabadságért. A hatvanhetes katolikus Alkotmány... azt írja, hogy az undok régi parlament összeült, hogy harakirit kövessen el magán és porba hulljon. És a főrendiház — ez a hullakamra —, amely már régen értelmetlen volt, összeomlott. A Wekerle-féle revolverlap, *A Nap* szerint befejeződött az átkos és undorító reakciós régi Magyarország agóniája, mely oly hosszú időn át szívta e büszke föld legegészségesebb nedveit. Az ókonzervatív és sován Andrassy orgánuma, a Magyar Hírlap a bukott imperializmust tá-

madja és már fenntartásai vannak minden jövődő imperializmussal szemben...”

A magyar polgári demokratikus forradalmat követő időkből is van Krleža tollából származó és a magyar munkásság forradalmi mozgalmához kötődő írás. 1919-ben a horvátországi körülmények már nem teszik lehetővé, hogy az előzőekhez hasonló publicista munkát fejtsen ki. Egyrészt a zágrábi szocialista folyóirat, a *Plamen* szerkesztésének munkája köti le, másrészt a lap 1919 nyarán történt betiltása, s ezt követően le tartóztatása akadályozta abban, hogy a magyar proletárforradalom eseményeiről írjon. 1920-ban viszont, amikor újra publicitáshoz jutott, az első lehető alkalommal szót emelt a magyarországi fehérterror ellen. 1920-ban Zágrábban egy kommunista gyűlésen fogalmazta meg mondanivalóját, mint a gyűlés szónoka. Ez az összejövetel az európai ellenforradalmi akciók elleni tiltakozássá nőtt, hisz nemcsak a magyarországi terror rémségeiről emlékeztek meg, hanem Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg mártírhaláláról is. Beszédének kivonatát a *Nova Istina* című kommunista lap közölte.

Dramai hangú bevezető mondataiban olvassuk: „A Dráván túl fékevesztett fehérterror van. Horthy admirális fehér csapatai... karóba húzzák a proletárokat. A vérfürdő részletei elmondhatatlanok és a történelem nemzedékeken át emlékezetben tartja. A hajmáskéri táborban ezer proletárt ítéltek éhhalálra. Pesten éhező asszonyokra és gyerekekre lőnek. Hullákat görget a Duna, és számítások szerint már ötezer embert végeztek ki mostanáig legális úton. A magyar kommunistákat keresztre feszítették, a fehér hiénák és ebek pedig zabálnak... s a Dráván túli elvtársaknak mi sem segíthetünk.”

A bevezető után a magyar munkásmozgalom történetének rövid vázlatát adja, méltatja Tánácsis szerepét, szól a magyar munkásság párizsi kommunál rokonszenvező megmozdulásáról, aztán a szociáldemokrácián belüli opportunizmus térhódításáról, s végül arról, hogy a magyar proletárhatalom letéteményesei csakis a Kun Béla vezette forradalmi szocialisták lehettek, akik Oroszországból tértek haza — ahol „tollal és karddal... aktív részt vállaltak a proletariátus felszabadulásáért folytatott harcban” —, s hazatérésük után a forradalom lenini gyakorlatának megvalósítói lettek. Harcukat ugyan letörték, de a küzdelem nem volt hiábavaló. Ahogy beszéde befejező részében fogalmazta: „az éhség, a blokád és az exponens antant seregek elleni harcban a magyar kommun hősként esett el. A csata elveszett, de nem ez volt az utolsó ütközet. A nagy szocialista átalakulás komplexumában, mely a történelmi Európában végbe megy, a magyar kommun eleste csak egyetlen széjjeltört kard. Mert ahogy az udvari marsallok azzal a tudattal közölték a francia királyokkal a rájuk váró halál hírért, hogy a királyság eszméje, a király halála ellenére is tovább él..., úgy mi hasonlóképpen hisszük azt, hogy a szabadság eszméje nem halt meg, sőt újra fel fog támadni. A magyar kommünt leverték! Éljen a magyar kommun!”

Ezt, a magyar munkásmozgalom története szempontjából igen érdekes és figyelemre méltó beszédet, még egy tanulmány követte, a húszas évek elején, amely szintén a Horthy-Magyarország valósága elleni tilta-

kozás jegyében született, s benne Petőfi és Ady lírájának forradalmiságát hangsúlyozta. *Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója* — ez volt ennek a különös hangulatú, a magyar irodalom történetét is áttekintő írásnak a címe, mely a zágrábi *Nova Evropa* című folyóirat 1922. április 11-i számában látott napvilágot Jászi Oszkár, Kosztolányi Dezső és mások írásainak társaságában. Nem mindennapi érdeme-értéke a Petőfi-és Ady-líra párhuzamának megvonása, a magyar költészet Petőfi és Ady közötti ívének jelzése. S az is, ahogyan a magyar irodalom fejlődésének rövid foglalatát adja a *Halotti beszéd*től a *Nyugat* korszakáig. Jól ismeri első magyar nyelvű szövegemlékünket; elismerő szóval méltatja Balassi líráját és Zrínyi eposzát, a *Szigeti veszedelmet*; szól Pázmányról, a kiváló szónokról, majd Kazinczy nyelvújító munkájáról; ismerteti Katonát és Vörösmartyt; a XIX. század klasszikusait is mind felsorolja (Garay, Bajza, Jósika, Kemény, Eötvös, Jókai, Arany, Tompa, Szigligeti szerepel listáján); a XX. századhoz érve pedig a *Husadik Század* és a *Nyugat* fémjelezte szellemi mozgásról ad meglepően pontos és tömör képet. „A szociológus Jászi (a *Világ* című napilap és a *Husadik Század* című szemle) körül csoportosuló fiatal értelmiségiek — írja — és a *Nyugat* haladó szemléletű íróinak csoportja, néhány haladó... demokratikus párt liberális törekvései (Károlyi) és a Renner-féle szociáldemokrata filiále — mindez a grófi, vármegyei, feudális dzsentri-mentalitás erődítményének kapuját döngető megnyilatkozás volt, melynek hordozói az ország szuverenitását adták el a fekete-sárga dinasztíának...” Ebben az atmoszférában — folytatja gondolatmenetét — lépett a színre, „a nagy tehetségű, fiatal Móricz Zsigmond... , az ellentétek bizarr lirikusa, Kosztolányi... , Babits, a nyelv virtuóza, aki a modern líra legjobb eredményeit ötvözte a magyar asszonánccal; és a tehetséges kritikusok egész légiója, akik egyöntetűen bizonyították, hogy az új magyar irodalom színvonala elérte a korszerű európai szintet.” És ennek a társadalmi és irodalmi progressziónak vezére, összefogójaként lépett a színre Ady, aki Petőfihez hasonlóan „egy egész generáció szellemének pregnáns kifejezője és szintézisbe foglalója... , minden kétség és remény, véres kongesztió szintetizálója” volt a kor Magyarországon.

Adyról alkotott képét már jól ismerjük, Németh László értő interpretálója volt ennek évtizedekkel ezelőtt. Kelet-Közép-Európa rangos lírikusát látta Adyban, s ez nemcsak az 1930-ban publikált nagy tanulmányból (*Ady Endre, a magyar lírikus*) derülhet ki, hanem 1919-es Ady-nekrológiájából, meg az imént ismertetett, Petőfit és Adyt együttesen méltató esszéből is. Érdemes tán idézni egy-két részletet a tizenkilenc januárjában közölt nekrológból, hisz benne már Krleža későbbi Ady-képe sejlik fel: „Ady Endre mindannak fájdalmas szintézise, ami magyarnak tekinthető ezen a glóbuszon. Mindaz, amit a magyarok negyvennyolctól 1918-ig átéltek egy birodalmi csalásban, nem jelenti a magyarságot, a magyarságot Ady jelenti. Senki sem gyűlölte és átkozta meg Adynál jobban ezt az impériumot és senki sem sejtette meg... összeomlását úgy, mint az elhunyt költő... A *Vér és arany* és az *Új versek* című kötetek a magyar költészet határkövei. A *Nyugat* című progresszív magyar folyóirat egyik alapítója (amely a mi *Savremenikünk* megfelelője) és — a szo-

ciológus Jászi mellett — ... Magyarország egyik legfontosabb személyisége volt...” Halála „a legfájdalmasabb magyar veszteség”. Meggyőződéssel írta: a költőt „a köztársaság, mint a forradalmi változás prófétáját temetteti majd el”.

A tízes évek utolsó harmadának széles körű publicisztikai tevékenysége mellett, s azt követően Krleža jelentős szépirodalmi eredményeket is felmutathatott. Drámát és novellákat ír, folyóiratot szerkeszt. Szépirói munkássága szempontjából különösen fontos háborús novellisztikája és az újabb drámák egész sora. A tízes-húszas évek fordulóján születnek meg a *Hrvatski Bog Mars* (A horvát hadisten) novellái — közöttük a *Magyar királyi honvédnovella* —, s olyan drámák, mint a *Galicija*, és a már említett *Golgota*. 1919-ben *Plamen* (Láng) címmel kommunista folyóiratot szerkeszt, szerkesztőtársa August Cesarec kommunista író. A későbbi Krleža-művek felől szemlélve ezt az alkotói periódust, jól látszik: itt talál magára igazán, a *Hrvatski Bog Mars* novellái az osztrák—magyar hadvezetésnek s a háború szörnyűségeinek egyedülálló rajzát tartalmazzák — méltán nevezték megjelenésük után Krležát a horvát Barbusse-nek.

1923-ban újra folyóiratot indít *Književna republika* (Irodalmi Köztársaság) címmel, amely a korábban betiltott *Plamen* törekvéseit folytatja. 1925-ben ellátogat a Szovjetunióba, és hazatérését követően megírja *Izlet u Rusiju* (Kirándulás Oroszországba) című könyvét.

A húszas évek vége, s a harmincas évek eleje megint intenzívebb szépirói alkotómunka jegyében zajlik. A híres Glembay-ciklus megszületésének, s a *Filip Latinovics hazatérése* (Povratak Filipa Latinovića) című regény megírásának időszaka ez, egyben szenvedélyes esszé- és tanulmányíró korszakának kezdete. A Glembay-ciklus a volt monarchia megidézése, majd a császári és királyi birodalom hajótörötteinek rajza lesz, magyar vonatkozásokban is gazdag életanyaggal. A *Temetés Terézvárott* című elbeszélés például teljességgel pécsi és pesti emlékanyagra épül, az elbeszélés szereplőinek modelljei Krleža pécsi és pesti katonatanárai voltak, a szintér teljességgel Péccsel azonosítható, s még olyan események is pécsi élményeket idéznek, mint a novellabeli japán katonai delegáció látogatása a terézvári garnizonban.

A *Filip Latinovics hazatérése* című alkotás a horvát regényirodalom európai szintre emelését jelentette, a Proust-i regénytechnika eredményeinek alighanem első, világirodalmi rangú kelet-európai változatát.

Az esszéíró Krleža a harmincas évek első felében mutatkozik be, két nagyszerű kötettel is méghozzá: 1933-ban az *Eseji* (Esszék), 1935-ben pedig az *Evropa danas* (Európa ma) című kötettel. Nálunk már Németh László felfigyelt e Krleža-esszék jelentőségére, sokrétűségére, amikor — 1939-ben *Krleža Adyról* című kis tanulmányában — ezt írta: „a tanulmányíró művelt stratégia is, akinek minden tárgy: új front — a hazai elmaradottságot megtámadni. Ebben a könyvben (*Eseji*, 1933. LI.) egyszerre hét-nyolc arcvonalon küzd: mint nyugati kalauz Thomas Mannt, Proustot, Bernard Shaw-t magyarázza; mint képzőművészeti kritikus Goyát és az egykorú horvát festőket; irodalomtörténeti tanulmányaiba egy új horvát irodalomtörténet vázlata szorul belé; szövegeibe műfordí-

tásokat iktat be (a mai német líráról szóló esszéhez több mint száz teljes versfordítás a példatár)..." E Németh László méltatta kötetben eminens helyen van Krleža híres Ady-tanulmánya, a *Madžarski lirik Andrija Ady* (Ady Endre, a magyar lírikus) című, jelezvén mintegy a horvát író nem szűnő magyar irodalmi érdeklődését.

Az Ady-tanulmány legfontosabb gondolati magja — Németh László máig érvényes megállapításával szólva — „a kelet-európai szempont”. Az, hogy Ady líráját a kelet-európai kor- és pályatársak: Matoš, Rilke, Karl Kraus és Blok életművének párhuzamában vizsgálja, s hogy tekintete a sajátosan kelet-közép-európai társadalmi problémákat felölelő és kifejező Adyra esik, aki „a tatártól, töröktől fölégetett kicsiny házak” lakóinak „a fekete-sárga bécsi bérencekkel” való „huzakodásairól” énekel; aki „a kilencvenes évek fekete-sárga és piros-fehér-zöld prosperitásának látszólagos növekedése idején nevelkedve szüntelenül kossuthosan, negyvennyolcasan, márciusian és petőfieskedően érzett”; aki „utolsó napjáig engesztelhetetlenül Bécs-ellenes maradt”; „akinek szívét... az osztrák puskatusok” törték össze; aki „kilencszáztizennégyben az egész magyar közélettől csillagászati távolságban találta magát”, mert nem hitt egy pillanatig sem „a császári és királyi háború jelszavainak”; s aki a „Tisza-korszak” idején is „ember” maradt az „embertelenségben”.

A szépirói munka mellett lapszerkesztéshez is kezd újra, 1934-ben *Danas* (Ma) címmel indít folyóiratot, amelyet a dogmatizmustól mentes szocialista művészet fórumának szánt. A szocialista művészet és művészetelmélet olyan jugoszláviai munkásai-mesterei voltak munkatársai, mint Marko Ristić, Milan Bogdanović, Veselin Masleša, s a pécsi származású festőbarát, Petar Dobrović.

A harmincas évek derekán a lírikus Krleža — mert verseket pályakezdése óta írt — lépett a színre grandiózus művel, *Balade Petrice Kerempuha* volt a címe. (Magyarul „Éjtszakának virrasztója” — *Petrica Kerempuh balladái* címmel jelent meg Csuka Zoltán kitűnő fordításában.) A megjelenés éve 1936. Az önálló egységet képező kötet versanyaga lírai szintézise mindannak, ami a történelem során a Kárpát-medence kráterében történt a XX. századig. Az észak-horvátországi, ún. kaj-dialektusban írt versek valójában egy, a XVIII. század kezdetéig létező, aztán fokozatosan háttérbe szoruló irodalom és irodalmi nyelv újjáteremtése. Nem költői játék, hisz tudatosan kialakított kompozíciója progresszív írói állásfoglalást, elkötelezettséget takar. A horvát és szlovén parasztfelkelés hőseinek, Gubec Máténak és társainak megkínztatása és kivégzése adja a balladák alapmotívumát. Másik jellemzője az eruptív képrendszer és nyelvezet, a magyar olvasó számára meg a magyar vonatkozások rendkívüli gazdagsága. Van ballada, mely a magyar feudalizmust szimbolizáló, úri törvényeket fogalmazó *Werbőczyr*ről szól, méghozzá Adyra emlékeztető hangvétellel, de szó esik Dózsáról is, meg Mátyás királyról, s közös múltunk sok más rokonjelenségéről. Ez a verseskönyv egyúttal nagyszabású tiltakozás is volt megjelenésekor, az egyre erősödő fasiszmus elleni figyelmeztetés, grandiózus történelmi látomás formájában. És itt Krleža 1930—1945 közötti pályaszakaszának legfontosabb kérdéséhez értünk. A fasiszmus s Kelet-Közép-Európa teljes fasiszálódásának veszé-

lyét világosan látta, s már ez a tény íratta meg vele *Evropa danas* (Európa ma) című esszéjét 1933-ban, majd 1939-ben, a nyílt fasiszta diktatúrák előestéjén *Banket u Blitvi* (Bankett Blitvában) című regényét (itt említhető az 1938-ból való *Na rubu pameti*, azaz *Az értelem határán* című műve is), amely — Sinkó Ervin szavaival jellemezve — „a fasiszmus dehumanizált világának nagy, szatirikus regénye”, s amelynek hőisében, Barutanszki ezredesben, nem nehéz a közép-európai fasiszta diktatúrák olyan alakjaira ismerni, mint Horthy, Pilsudski vagy éppen Sándor szerb király.

A jelzett időszakban is intenzíven figyeli a magyarországi eseményeket, s naplója tanúsága szerint 1941-ben, vagy 1942-ben is épp olyan tisztán látja a Horthy-Magyarország társadalmi-politikai képletét, mint 1920-ban. 1942-es naplófeljegyzésében olvassuk: „most... a Drávától északra ismét delírium tombol”.

A felszabadulást követő évtizedekben — egészen napjainkig, háromirányú tevékenység jellemzi Krležát: elsősorban a Jugoszláv Lexikográfiai Intézet vezetése, aztán a felszabadult Jugoszlávia sematizmustól mentes, de szigorúan szocialista elkötelezettségű művészeti élet fejlesztése, s végül, de egyáltalán nem utolsósorban, a szépírói tevékenység. Két monumentális műve (*Aretaeus*, *Zászlók*, horvátul *Zastave*) az életmű betetőzése. Az *Aretaeus*ban „az európai civilizáció erkölcsi számvetését” írta meg (Josip Vidmar szavai), az 1938-as Európa már infernális vihart sejtető atmoszféráját megjelenítve. Antifasiszta fogantatását az 1933-as *Evropa danas* című esszé körül kell keresni, de nyilván benne vannak a második világháború örületének élményei is. A drámában — mintegy végső tanulságképpen — azt hangsúlyozza: noha Európát háromezer éve kínozza és tartja rettegésben a *gorilla-barbarizmus*, mégis megvan az el-lene való aktív fellépésnek a lehetősége, sőt! a civilizált Európa számára ez az egyetlen lehetséges alternatíva — hisz „éppen a fasiszmus tanította meg Európát a humazimusz aktív és morálisan következetes védelmére”. (Almási Miklós szavai.)

A *Zászlókról* már korábban szoltunk, a magyar élményanyag kapcsán, itt még Šime Vučetić méltató, a regény leglényegét érintő sorait idéznénk: „Más környezetben mozogva, immár nemcsak a horvát Zagorjében vagy a népi Zágrábban, a kereskedő-agrami rétegben, a horvát provinciában, Krleža új, a *Zászlók*ig kevésbé ismert valóságot nyújtott ebben a regényében. Hogyan írja le például a Dunát Budapestnél! És Pestet! A *Zászlók*ban leírt Duna és Pest Krleža művének mint egésznek új komponense. Mint Solohov a Donját vagy Maupassant a Szajnáját, Krleža úgy fedezte fel a Dunát a horvát irodalom számára. Talán a magyar irodalomban sincs Pestről és a Dunáról ilyen valóban lenyűgöző erejű bizonyosság, mint itt... Krleža villámgyors, látomásos tekintete a Dunától a Balkánig, Pesttől és Belgrádtól Makedóniáig olyan ember pillantása, aki úgy ismeri ezt a térséget, mint valami egykori író a maga kicsiny faluját...”